

«Вічні» проблеми російської історіографії

Володимир Потульницький

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 5. – Харків: ФріМайнд, 2001. – С. 42-46.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

«ВІСНІ» ПРОБЛЕМИ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Адекватність змалювання образу України в російській історіографії завжди залежала від ряду концептуальних відправних пунктів, які від часів М. Карамзіна до сьогодні практично залишалися в самій російській історіографії за межами вирішення, хоча й підлягали численним дискусіям. Спробуємо реконструювати ці відправні пункти¹.

1. Проблема формування ідентичності самих росіян. Тут насамперед не вирішена проблема розмежування термінів «руський» і «російський», «руські» і «росіяни». Доцільність проведення такої диференціації та її дефінітивного закріплення вже давно назріла. Проблема розмежування руської і російської літератури в XIX—XX ст. особливо широко розроблялася в працях українського мислителя Михайла Драгоманова і російського вченого князя Миколи Трубецького². Формування національної свідомості, ідентичності, зокрема і російської, на мою думку, вимагає застосування тривимірного граматичного процесу дієслова «сформува-лося» і виразів «сформували» і «сформовано». Дуже рідко національна свідомість виникає спонтанно. Досить часто спостерігаються випадки, коли певні особи створюють її, або ж вона формується громадськими лідерами чи ідеологами. Російська національна ідентичність ані «сформувалася», ані «сформована». Це питання майбутнього.

2. Проблема російського націоналізму. Доведено, що російський націоналізм викристалізувався із слов'янофільства або навіть походив від новіковського масонства XVIII ст. Це засвідчує той факт, що російський націоналізм мав подвійну природу, будучи стимульованим, з одного боку, західно- і південно-слов'янськими мислителями, а з іншого — імпортованим із Заходу. Наприклад, ми спостерігаємо надзвичайно цікаву двозначність відчуттів до російського націоналізму в манері, в якій Шатов полемізує в «Бесах» Достоевського. «Ваш принцип є слов'янофільство?» — «Я... я не можу бути росіянином, тому я став слов'янофілом» () — «Ви не росіянин?» — «Ні, я не є ним». Дуже цікавим видається той факт, що неросіянин Шатов захоплюється тим, що, на його думку, лише російська нація є єдиним носителем і підпорою Бога. Де знаходяться його російські національ-

ні почуття? Ким він взагалі є? Росіянином, руським чи слов'янофілом? Подібне стосується і до віднесення багатьма росіянами себе до рангу космополітів.

3. Проблема месіанізму і суспільної функції російської культури. 1. Месіанізм характеризував усю російську культуру ще від ідеї Третього Риму. У Німеччині й у Франції месіанізм з'являвся час від часу, в Росії ж був завжди й існує досі. 2. Суспільна функція. В Росії письменник, публіцист завжди виконував суспільну функцію, був пророком. Якщо у Франції та Німеччині публіцисти просто писали за себе, не вказуючи дорогу іншим і впливаючи на вузьке коло еліти, то в Росії письменник або історик завжди показував шлях. Це було і 100, і 200 років тому. Навіть коли не було журналів, то цей месіанізм і суспільна функція проникали в поезію, прозу. Інша справа, що у російської інтелігенції майже був відсутній ліберальний підхід, який в центрі уваги ставив людину.

4. Проблема написання російської чи руської історії. Факт той, що досі не написана російська чи руська історія, в якій були б вирішені три окреслені вище проблеми: російської ідентичності, російського націоналізму і постійної індоктринації цієї історії месіанізмом і суспільною функцією. Якщо взяти до уваги всі історії Росії від М. Карамзіна до Л. Гумільова, побачимо, що в них не була вирішена жодна з трьох проаналізованих мною проблем. Так, М. Карамзін, пишучи російську історію, взагалі не дуже був занепокоєний проблемами «руський-російський» чи проблемами ідентичності. Його насамперед і в першу чергу цікавили месіанізм і суспільна функція. «Замисел історії... був показати, як Росія, пройшовши через століття розробленості й бідувань, єдністю і силою піднялася до слави і могутності. Саме в цей період виникло гасло Історії держави»³. Тобто М. Карамзін насамперед стояв на боці захисника централізованої державності, який, вирішивши, як він думав, проблеми мови, задумав розв'язати одним махом і проблеми історії. «Але в 1803 році, в той самий час, — як пише відомий російський вчений Ю. Лотман, — коли закипіли запеклі суперечки навколо мовної реформи Карамзіна, сам він думав уже ширше. Реформа мови покликана була зробити руського читача цивілізованим і гуманним. Тепер перед Карамзіним постало інше завдання — зробити його громадянином. А для цього, вважав Карамзін, треба, щоб він мав історію своєї країни. Треба зробити його людиною історії. Саме тому Карамзін постригся в історики»⁴.

Хоча на М. Карамзіна мали великий вплив ідеї Й. Гердера⁵ і саме останній, як відзначають дослідники, спричинився до постання «карамзінського бачення історії»⁶, проте М. Карамзін не поділяв гердерівського оптимізму щодо майбутнього всього людства. На відміну від гердерівських оптимістичних висновків про майбутнє України, яка стане колись «новою Грецією»⁷, інших слов'янських народів і взагалі про «майбутній спільний рай для всіх народів», історія М. Карамзіна повниться оптимістичними сюжетами лише тоді, коли в ній говориться про месіанську роль Росії, про приноровлення всіх інших історій до історії Росії⁸. Якщо Й. Гердер впевнений, що «майбутнє слов'ян буде прекрасним», то М. Карамзін, після відкриття ним ряду притаманних людині внутрішніх суперечностей, повернувся до сильного наголосу у своїй творчості на феномені смерті⁹.

М. Карамзін прагнув дати російському народові лише і насамперед таку історію держави, щоб цей народ отримав в результаті сприйняття такої історії свідомість історичної людини, яка несе відповідальність за минуле і майбутнє. Відомий російський суспільний діяч, письменник та історик Олександр Іванович Тургенев (1784—1845) так писав про це своєму братові Сергію: «Вчера Карамзин читал нам покорение Новгорода и еще раз свое предисловие. Право, нет равного ему историка между живыми. Его историю ни с какой сравнить нельзя, потому что он приноровил ее к России, то есть она излилась из материалов и источников, совершенно свой особенный национальный характер имеющих. Не только это будет истинное начало нашей литературы, но и история его послужит нам краеугольным камнем для православия, народного воспитания, монархического чувствования, и, Бог даст, русской возможной Конституции. Она объединит нам понятия о России или лучше даст нам оные. Мы узнаем, что мы были, как переходили до настоящего status quo и чем мы можем быть, не прибегая к насильственным преобразованиям»¹⁰.

Таким чином, «Історія держави російської» М. Карамзіна виконувала суспільну функцію — закласти ґрунтовний і незнищений фундамент для православ'я, народного виховання і російського монархізму дому Романових. М. Карамзін, як і всі його послідовники — творці російської історії, насамперед виховував громадянську свідомість російського народу, і саме на цій основі і з цією заданою наперед і апріорною метою писав свою історію. Уже у зв'язку з цим вона і не могла вирішувати трьох інших проблем: Ідентичності росіян, створен-

ня російської або руської національної історії і вивільнення від тієї ж самої заданості суспільною функцією і месіанізмом. Ці три проблеми не вирішували і навіть не намагалися вирішити і наступні покоління російських істориків — ані М. Погодін, ані С. Соловйов, ані В. Ключевський, ані Л. Гумільов, ані хтось інший. Як і Микола Карамзін у XVIII ст., Лев Гумільов наприкінці ХХ ст. знову стояв перед завданням створення узагальнюючої теорії, в якій би об'єднувалися поняття про Росію як єдине євразійське ціле, а не вирішувалися б проблеми «російський — руський», проблеми російського націоналізму і проблеми індоктринації російської історії месіанізмом і містицизмом. Л. Гумільов стверджував: 1) етнос є щось вроджене; 2) етноси існують у географічних регіонах і людина, навіть переїхавши, несе в генах свій етнос, національний дух батьківщини; 3) коли етноси переживають занепад, приходять на допомогу теорія пасіонарності. Автор заперечує суспільні фактори, майже не використовує джерел і створює узагальнюючу теорію; в результаті, за Л. Гумільовим, людина безсила — вона не в стані змінити свою національну приналежність. Тут заперечується роль суспільства — на заміну йому приходять містика і ноосфера. Українці і білоруси, за Л. Гумільовим, лише суб'єкти російського етносу¹¹.

Таким чином, російська історія, яка була б сприйнятна водночас і для всього світу, і для Росії, ще не створена взагалі. Її створення — проблема майбутнього. Лише зі створенням такої історії, в якій були б вирішені всі окреслені в цій статті проблеми, можна говорити про адекватність або хоч яку-небудь об'єктивність у змалюванні образу Київської Русі та її наступника — України, в російській історіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ця проблема вже не раз піднімалась автором в його працях з російської, єврейської, польської, німецької та української історіографії. Про російську перспективу української історії див. зокрема Potulnyskyj V. The Image of Ukraine and Ukrainians in Russian Political Thought (1860—1945), in : Acta Slavica Japonica, Tomus XVI, 1998, pp.1—29; Його ж. Виведення наукового поняття історії України: методологічні проблеми, перспективи, концепції // Методологічні проблеми суспільно-гуманітарних наук та освіти в умовах трансформації суспільства. Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 4—5 бер. (Ред. В. Ю. Пушкін). 1999.

Дніпропетровськ, 1999. — С. 4—24. Його ж. Українська та світова історична наука // Український історичний журнал. — 2000. — № 1. — С. 3—20. Його ж. Україністика на порозі нового століття і тисячоліття проблеми історії // *Ukrainistika na prahu noveho stoletia a tisíciletia. Sbornik prispěvku. 1. Olomoucké sympozium ukrajinistu. 15—17 Listopadu 2001. S. 239—245, та інших.*

2. Potulnytskyj V. The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860 — 1945), in.: *Quest for Models of Coexistence: National and Ethnic Dimensions of Changes in the Slavic Eurasian World* (Ed. by K. Inoue and T. Uyama). Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo 1998, pp. 163—195; *Idem.: The Image of Ukraine and Ukrainians in Russian Political Thought (1860—1945)*, in.: *Acta Slavica Japonica, Tomus XVI, 1998*, pp. 1—29.

3. Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах — Таллинн, 1992. — Т. 2. — С.217.

4. Там же. С. 217—218.

5. Konrad Bittner. Der junge Nikolai Michailovich Karamzin und Deutschland // *Herder — Studien . Wurzburg 1960.*

6. Herdersche Gedanken in Karamzins Geschichtsschau // *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas 1959. Neue Folge 7, 6. S. 237—269.*

7. У своєму щоденнику за 1769 р. він записав: «Україна стане новою Грецією — в цій країні лагідне небо, родюча земля. Її веселі, музично обдаровані люди колись прокинуться — і з багатьох малих диких народностей, якими були спершу і елінни, утвориться цивілізована нація. Її кордони будуть простягатися до Чорного моря, а звідти — на весь світ». Див.: *Herders Samtliche Werke. (Hrsg von Bernhard Suphan) Berlin. 1878. Band 4. S. 402.*

8. Hans Rothe. N. M. Karamzins europäische Reise. Der Beginn des russischen Romans/ Berlin — Zurich, 1968. S.118—122.

9. Аналіз цих та інших ідей М. Карамзіна і Й. Гердера щодо України та інших слов'янських країн див. ширше.: Потульницький В. А. Інтелектуальні впливи Заходу на духовне життя української еліти в XVII—XVIII століттях // *Київська старовина . — 2001. — № 4. — С. 3—13.*

10. Цит. за : Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах. — Таллинн, 1992. — Т.2. — С.218.

11. Див. ширше: Потульницький В. А. Українська та світова історична наука // Український історичний журнал. — 2000. — № 1. — С. 3—20.